Édes jó Magduskám és Gyurikám!

Sokszor elgondoltam, hogy Apám fiatal éveiről és az ő családjáról milyen keveset tudok és hogy milyen sokat szeretnék megkérdezni tőle, ha élne. Ennek az a magyarázata, hogy mint 9 éves gyermek kerültem el a falusi szülői házból (: gymnázium-egyetem-hivatal :) és azóta csak szünidőkben voltam otthon; ilyenkor pedig a „jelen" boldog napjainak örültünk, a multról keveset beszéltünk. Amikor pedig az 1918. évi forradalmi katasztrófa után Apáinék eljöttek a régi hazánkból, a szeren csétlen körülmények, a „jelen" gondjai akadály ozták a multról való nyugodt beszélgetést.

Ebből a szempontból Maguk is ilyen sorshoz jutottak. Amikor az 1945. febr. 13-án bevégződött ostrom elpusztította a mi Döbrentei utcai kedves, szép lakásunkat, felborult a mi családi életünk, mert azóta nem volt igazi otthonunk. Magdus akkor 18-ik, Gyuri 14-ik évében volt. Tudják, hogy azóta milyen keveset lehettünk együtt. Tehát, nehogy Maguk is úgy járjanak, mint ahogy én jártam az édesapámmal, röviden leírom magamról azt, ami érdekelheti Magukat, Apám és Anyám családjáról pedig azt, amit tudok.

I.

Apám, H. Gyula szül. 1852. május 22-én Lőkösháza pusztán (: akkor a Csanád megyei Kevermes községhez tartozott, később a pusztát Arad megyéhez csatolták át :), meghalt 1924 sept. 21-én Kiskunfélegyházán (: holttestét 1925-ben a budapes

(2.) rákosi Nyomtatóban helyeztük el:/. Leszármazásáról tá-
jékoztatást ad nagyapám, H. György imakönyve és az
én feljegyzéseim, amiket itt Gyurinak átadtam. Ezekben
van a nemesi leszármazásunkra vonatkozó adatok tö-
redéke is. Azért csak töredék, mert a többi adat az
1918. novemberi forradalom kitörésekor Apámék siklói
(Arad vm.:) lakásán elpusztult. Nagyapám halála után az
ő íróasztala Apámhoz került. Az íróasztal egyik nagy fiók
ja tele volt levelezéssel: „Nemes és nemzetes H. György"
címére, féltestvérétől: Hrabovszky Ferenctől [: nagya-
pám anyja = csíkbánfalvi Keresztes Anna, férjének. Horváth
Jakabnak korai halála után másodszor Hrabovszky Ig-
náczhoz ment feleségül :], továbbá a Keresztes roko-
noktól és barátaitól. Ezekből a levelekből egy párat
-fiatal min. s. fogalmazó korombam felvittem Pestre, a ne-
mességi adatok pontos megállapítása végett, a többi le-
vél ottveszett Siklón.

Nagyapám H. György a budapesti Pázmány
Péter -egyetem filozófiai karán a „természettudományi" sza-
kot végezte 1826-tól kezdve (: az idevonatkozó kivo-
natot az egyetemen megkaptam :). Ez abban az ido-
ben a gazdászati kiképzés lehetett, ami később Magyar
óváron történt, mert hiszen nagyapám nem tanár-
ember volt, hanem gazdálkodott. Az egyetem elvég-
zése után a cs. és kir. közös hadsereg egyik huszár-
ezredében katonáskodott; hogy mennyi ideig? nem hér-
deztem meg Apámtól; lehet, hogy 12 évig, mert 1848. előtt

(3.) (mindszerint) ennyi volt az elvállalt szolgálati idő. A levelezésből kitűnik, hogy nagyapám, szolgálati ideje alatt, kapcsolatban volt a rokon Hrabovszky-család egyik tagjával „hrabovai Hrabovszky Antal, cs. és kir. kamarás, tábornok"-kal, ebből a kapcsolatból azonban nagyapámnak sem mi előnye nem volt. Katonáskodása után gazdálkodott saját földjén, később rokonának, báró Tomasich Imrének a földjét is kezelte Lőkösházán, és ott is halt meg. Hogy mennyi volt az „ősi föld" és a vagyon hogyan veszett el, nem tudom. Talán a forradalmi idők is okozták a vagyonvesztést? Egy 1848. septemberi levélben Keresztes Mihály gyoroki (Arad m.) plébános (nagyapám unokatestvére) aggodalmasan hívja nagyapámékat: „Gyuri öcsémet", hogy a „rácz rablók garázdálkodása elől" meneküljenek hozzá, az ő ölelő karjai közé.

—·—

Apai ágon a Borsos-családdal vagyunk vérrokonságban, mert egyik dédanyám: H. Jakobne szül. csékbánfalvi Keresztes Anna és Borsos Laci orvosprofessor egyik dédapja: Keresztes János testvérek voltak.

—·—

Apám fiatal éveiről annyit tudok, hogy Szegeden, a piaristáknál végezte a gymnáziumot (: valószínűleg azért Szegeden, mert az ő édesanyja = Bár

(4.)

kányi Mária szegedi családból származott :), Zágrábban és Fiumében szolgálta a katonai évei, és 1878-ban részt vett Boszma és Herczegovina okkupációjában.

Abban az időben az elszegényedett nemesi családok tagjai nagyrészben a községi vagy vármegyei közigazgatási pályára mentek, községi jegyzői vagy vármegyei jegyzői – szolgabírói állásba. A községi jegyzői pálya annyiban jobb volt, mint a vármegyei szolgálat, mert a községi jegyzőknek földjárandóságuk is volt. Ez a földjárandóság a hegyvidéki szegényebb községekben csak szerényebb jövedelmi többletet nyujtott, de az ország többi részében, különösen az Alföldön és főképen Bács-Bodrog és Torontál megyében tekintélyes jövedelmet biztosított. A közigazgatási állások betöltése választás útján történt, de a valóságban nagyon sokat szám tott a családi-rokoni összeköttetés.

Apám először Zimbrón (: Arad m. keleti, hegyes vidékén :) volt körjegyző. Odavitte Anyámat 1880. május 10-én Aradon tartott eskűvőjük után. Gyönyörű szép vidék volt. Anyám mesélte, hogy a két nagyapám: Horváth György és Szathmáry János egy nyáron pár hetet ott töltöttek náluk és latinul beszélgettek. – Azután Apatelek községben kapta meg a jegyzői állást, ott születtem én. Ez a község az „Arad-hegyaljai borvidék" – hez tartozik, kitűnő szőllő; bor terem, Apáméknak is volt ott szőllőjük. — Ez egy

(5.)

magyar-tót-román lakosságú község volt, többségben a tótok, akik lutheránusok voltak, katholikus templom nem volt és úgy a lutheránus pap keresztelt meg engem, születésemet a szomszédos, borosjenői r. kath. plébánia anyakönyvébe vezették be. — Három-négy éves koromban Apám Borosjenő községben kapta meg a jegyzői állást. Ez egy magyar-román lakosságú község volt, járási székhely: főszolgabíró-járásbíróság, korház, egy zászlóalj honvédség kassárnyával. Itt a jegyzői földjárandóság nagynak nem volt mondható, viszont a társadalmi élet költséges volt és közeledett a 3 fiúgyermek városi iskolaztatásának az ideje, ezért jobb jövedelmű állásra volt szükség. — 1894. októberben megkapta Apám Sikló község jegyzői állását = Arad m. nyugati részén, tiszta alföldi sík vidék, 100 hold földjárandóság, gazdag román lakosság, csendőrség, legfeljebb 10-12 magyar család. — Anyám nagybátyja: Szathmáry Gyula volt akkor Arad megye alispánja, neki köszönhette Apám ezt a jó jövedelmű állást.

II.

X

Anyám: H. Gyuláné, Szathmáry Mária 1860. jún 20-án született Nyíregyházán, meghalt Budapesten 1945. március 26-án. Az ostrom utáni hetekben nem volt lehetséges a rendes temetkezés, ezért a Döbrentei utcai lakásunk közelében levő tabáni parkban temettük el őt és csak septemberben vit. tem ki őt Apám mellé a rákosi Nyiköztemetőbe. Koporsóját a kamra deszkáiból kalapálta össze a levélhordó.

Anyám ugyanesak szegény nemesi családból származott, de sem a nemesi előnevüket, sem a címerüket nem tudom. Apám íróasztalának fiókjában — a H. György ima könyvében levő Horváth-cúneren kívül — még 3 nemesi címeres pecsétnyomó volt, de hogy melyik pecsétnyomó melyik családé volt, nem tudom. Apám beszélt ezekről, de nem jegyeztem fel,

(6.)

Apám felmenői között, női ágon szerepelnek a Bárkányi, Keresztes, Beliczay nevek; anyám felmenői között, női ágon: Lukácsy, Werner, Bartha; az osztrák Werner-en kívül mind magyar nemesi családok, de én sohasem tudtam időt szakítani arra, hogy ezek után kutassak, pedig Dezső öcsém mindég biztatott és kért erre, Iván bátyám közömbösen vette.

Anyám apja: Szathmáry János, Arad vármegye főszámnevője volt, anyámnak anyja = Lukácsy Mária, kinek apja = Lukácsy János, aradi ügyvéd és egyúttal Arad város főkapitánya volt. Lukácsy János felesége = Werner Josefin bécsi operaénekesnő volt. Werner Josefin apja Wien-ben Hofrat volt, ennek felesége = tehát Werner Josefin anyja = Mamula olasz grófnő volt (: Ezt nagymamám = Sz. Jánosné, Lukácsy Máriától tudjuk :). Lukácsy János és Werner Josefin elváltak (: hogy mért? nem tudom. Sohasem kérdeztem anyámat erről; ezt is sajnálom :). Két gyermekük volt: Mária = Sz. Jánosné = az én nagyanyám és Janka = Bund Henrikné = Ruzsics Kari nagyanyja. A két leánya válás után Lukácsy Jánosnál maradt, egy német házvezetőnő gondozása alatt; de Werner Josefin is Aradon maradt, nem ment vissza Bécsbe. Nagyanyám imakönyvébe írt feljegyzés szerint: Lukácsy János is, Werner Josefin is „beide ruhen in Arader Friedhof." (: Ha Isten segít, ezt az imakönyvet is szeretném majd kihozni vagy kijuttatni Magukhoz :)

Anyám testvérei voltak: 1., Gyula, bpesti bankigazgató, aki műegyetemi hallgató korában megkérte nagy szerelmének, az aradi zsidó rabbi ~~[illegible]~~ lányát: Fáy Szerénát ~~[illegible]~~ nak a kezét; a rabbi azt válaszolta, hogy bármennyire is megtisztelő nájuk ez a kérés, de mint orthodox rabbi nem adhatja a beleegyezését ahhoz, hogy a lányát egy keresztény férfi vegye el. Fáy Szeréna azután a [illegible]

vésznője lett; Gyulakácsi pedig feleségül vette Folly-
nővei Folly Ilonát (olasz származású), Aradmegyei, ma
gyarpécskai földbirtokos lányát, aki Magdurnak ke-
reszteltette lett. Gyermekeik voltak: Erzsike, aki 18. éves
korában sarlachban 5 nap alatt meghalt; Jenő, aki uno-
katestvérét. Folly Zsókát vette el feleségül (: Zsóka apja = †Emil
törvényszéki bíró volt Nagyszebenben, anyja - egy erdélyi román főúr
gabicsi lánya, alkoholista volt, öngyilkos lett :) és ~~Dénes~~ Sanyi,
aki pár év előtt rákban meghalt. — 2. László: aktiv katonatiszt
volt, de párbajai és női bonyodalmak miatt még hadnagy korá-
ban ki kellett lépnie a szolgálatból, aztán községi jegyző lett Kraus
Szörény megyében. Első feleségé korán meghalt, ettől gyermekei:
Manci és Laci; második feleségé - Monti Mária (olasz származású)
ettől gyermekei: Béla, most Newyorkban és Feri, aki Erdély-
ben maradt. 3.) Iván, községi jegyző volt Elek (Arad m.) községben
felesége = Balázs Lujza; gyermekeiket Miklóst talán ismeritek-
4.) Ferenc főszolgabíró volt Krassó-Szörény m-ben, Zseniá-
lis fiatalember volt, 33 éves korában vakbélgyulladásban meg-
halt. 5.) Marcel, járási számvevő volt Krassó Szörény m.ben, fele-
gét és gyermekeiket talán csak egyszer láttam. 6.) Hajnalka - Bo-
városunk, hat gyermekük volt, kevesettalálkoztunk. — Ezen
kon kívül voltak még Anyámnak testvérei, akiket én nemismerhe-
tem, mert korán meghaltak, csak a nevükre emlékszem: Ká-
roly, Gyula, Karolin és Palika. — Károly volt a legidősebb, vár-
megyei tisztviselő volt Aradon, szerelmi bánatában főbe lőtte
magát. Ez divatos halál volt a XVIII. és XIX. században (: Goethe
Werthers Leiden :)

Anyám unokatestvérei voltak a Bund-gyere-
kek = Bund Henrik (Arad város főszámvevője) és Lu-
kácsy Janka gyermekei: 1.) Janka = Ruzicska Károlyné, Lip-
nek fia = Kari (felesége = ~~Pap~~ Paupera Zsenike) 2.) Ida =
Hayek Rezsőné, gyermekeik = Irén, Tonó Miklósné, Gitta =
v. , , D , 2 , , , Imre 5 éves korában #

és 6. Gábris = Hadffy Imre bánmegyei főmérnök fia, fiatalon meghalt.

(8.)

Az öreg Bund Henriknek a testvére volt: Emánuel, akinek fia volt = Bund Károly, Anyunak az édesapja. Tehát Anya még én nem vagyunk vérrokonok, hanem csak sógorság volt a két család között.

III.

X Mi hatan voltunk testvérek: Gyula, Iván, Margit, Béla, Hajnalka + Dezső-ikrek. A kis Gyula, Margit és Hajnika 2-3 éves korukban meghaltak kanyaró-diftéritiszben. Maradtunk hárman: Iván - Béla - Dezső". — Iván 3 évvel volt idősebb nálam, meghalt 1938-ban, 55 éves korában, szívsorvadásban, rengetegett dolgozott, túlerősen táplálkozott, iszákos nem volt, de felesleges voltaz, hogy reggelenként megivott egy pár pohár pálinkát, délben és este pedig elég sokat. — Dezső" 3 évvel volt fiatalabb, mint én, aktív katonatiszt volt; az első világháborúban, mindjárt az első hetekben Galíciában, Rohatin-nál megsebesült, átlőtték a combját, galíciai pár hónapi budapesti kórházi kezelés után visszakellett mennie a frontra és Chirov-nál (1914 decemberében) vette egész ezredével együtt orosz hadifogságba. sétt és ott is halt meg sok lelki szenvedés után a Bajkál-tó melletti Barnaul-ban, Szibériában, 29 éves korában, mint főhadnagy: 1918. márc. 2-án. Utolsó levelében azt kérte, hogy küldjünk neki szent képeket. A hűséges tiszti szolgája, aki ott volta tusitásán, elhozta nekem a cigarettatárcáját és az utolsó fényképét már civil ruhában. Az egyetlen katonaruhája a hosszú vándorlás alatt leromgolódott róla; az 1917. nov-i orosz forradalom kitörése után a hadifogolytáborokat szétlőtték ellenforradalmárok. Hármunk közül Dezső volt a legmagasabb, legerősebb termetű.

I.

Emlékezésem 3-4 éves koromig, Borosjenőbe nyúlik vissza. Szép nagy lakásunk volt (: a hűtőgyárigazgatók minden: :) virágos kert, dombtetőn természetben lakást kaptak = igazgatói lak:) virágos kert, gyönyörű nagy veteményes kert, gazdasági udvar, istállókkal stb., nyugodt nagy vendégszerető ház, sok gyümölcsfával, egyáltalán kívül a Fehér Körös partjához, amely közvetlenül folyt a falun. Két nővérünk volt, mostohánk — Kornélia Mitru, akinek mostoha-anyja egy 14-15 éves román parasztfiú - Mitru, akit ... -ül T... S. T... ...ról a háztartásban is segített. — Négy-öt é

(4.) korumban megtanultam írni-olvasni. Apámnak volt egy zöld kötésű" versgyűjtemény-könyve: „Babérok". Ebből több verset megtanultam könyv nélkül, 6-7éves korumban sokat „szavaltam". Legelső" két vers volt, amit megtanultam: Eötvös J. „A megfagyott gyermek" és Gyulai Pál: „Éji látogatás" (Három árva sír magában elhagyott szőlőt szobában, Zivataros hideg éj van, Érezem, ki kint a sírban). Én is sokat sírtam a két vers mellett. — Nyáron minden nap fürödtünk a „Kőrös-part finom homokú sekély vizében. Ekörül halásztam is. Mitru készített nekem halászfelszerelést: egy bot végére spárgát kötött, annak végén egy cirokdarabkán lógó', begörbített gombostű" volt a horog, erre akasztottam a legyeket, amiket a konyhában fogtam és egy gyufaskatulyában vittem a Kőrös-partra. Sokat gyönyörködtem abban, amint a vízbeérő" szemorvúfűz-ágakra szitakötők szálltak és a folyóvíz ringatta azokat. — Szerettem miniszterálni. A kántor fia: Hilág Bécsi felvitt a toronyba is, megcsodáltam a harangok kimbálódását; nekem megengedték, hogy a legkisebb harangot húzzam; ez volt a „lélek-harang, amely a meghaltak lelkét felvonni az égbe". Egy kicsit féltem is. Hilág Bécsi tekintély volt előttem, 4-5 évvel idősebb tem is. Hilág Bécsi tekintély volt előttem, 4-5 évvel idősebb volt mint én, csúzlija (gummi-pucája) volt, abba kavicsokat tett és nagyszerűen lőtte le a verebeket. Ezt megis megtanított, Apám azonban egy napon megtiltotta, hogy vele tovább barátkozzak, mert az egy „vásott"-rossz fiú. Csodálkoztam, nem hallottam még ezt a szót, mi az, hogy vásott? — Már kicsi korumban élt bennem ösztönszerűen a vadász-szenvedély. Apámnak a puskás vadászfegyverén kívül volt egy madarászó' Flaubert-puskája is, amivel a nagy kertben szarkákra, tíz-tizenkét varjakra lőtt. Lövéstől a nagy kertben szarkákra, tíz-tizenkét varjakra lőtt. Lövéstől függnek és golyós töltényekkel voltak hozzá. Kukoricagásomra

(10.) koromban; de csakis az ő jelenlétében volt szabad a puskához nyúlnom. – 1894. nyarán – már nyolc és féléves voltam – egy vasárnap délután apám nem volt otthon, anyámnak uzsonnára vendégei voltak: a főszolgabíróné, a járásbíróné és Borsos Béla kórházi főorvos-rokonunk felesége – Rózsa néni. A nagy kertben sárga rigó röpködött, szarkák csörögtek, felrohantam a lakásba, a sötét „vizit-szobából" elővettem a Flauber-t, az író-asztalfiókból egy golyós töltényt (mert a sörétest szerencsére nem találtam), leszaladtam és már a kertajtóban megtöltöttem a puskát. A fák alatt leselkedtem a madarakra sokáig, később lejött a kis Dezső öcsém és a tapsaival elkergette a madarakat. Nyakonütöttem, sírni kezdett, erre leszaladt a szobalány: Róza, mért bántom a Dezsőkét? Én – elfeledve, hogy már a kertajtóban megtöltöttem a puskát – hősiesen azt válaszoltam: „jólesz, ha elmegy innen, mert magába lövök." Róza: „azt szeretném látni." Felemeltem és elsütöttem a puskát. Iszonyatos borzalom fogott el, amikor meghallottam a puska durranását és láttam, hogy Róza vérző nyakkal a földre esik. Lerohant a másik cselédlány: Helén, én pedig felrohantam az uzsonnázó asztalhoz és anyám fülébe sugtam: „Anyuska jöjjön ki, baj van". – Mindezekre tisztán emlékszem. Tisztán látom magam előtt Apám komor arcát is, mikor estefelé hazaérkezett. Nem kaptam ki. Látták az arcomon a kétségbeesést. Attól féltem, hogy Róza meg fog halni és én „gyilkos" vagyok. Borsos Béla gondos ápolásának köszönhettük, hogy nem halt meg, a golyó az ütőér mellett hatolt be és nyakának másik oldalán jött ki. Legnagyobb szerencse az volt, hogy nem találtam a sörétes töltényt, mert annak a szórádása a szemén, halántékán és nyakán végzett le

(11.)

hetett volna. Róza – hála Istennek – 3 hét multva felgyógyult. De mivel az aradi ujságok részletesen leírták az esetet, a kir. ügyész kénytelen volt Apám ellen vádat emelni „szülői gondatlanság folytán bekövetkezett sulyos testi sértés" miatt. Emlékszem a bírói tárgyalásra, amelyre nekem is el kellett mennem és vallomást tennem. Apámat teljesen felmentették. Csak saját jószántából fizetett kártérítést Rózának, a nyakán ejtett szépséghiba miatt. Én azomban még 20 éves koromban is összerezzentem, ha csendőrt láttam, mert egy pillanatra eszembe jutott a Róza-esetben átélt félelem.

—·—

1894. októberben Borosjenőről Sikló községhe költöztünk át. Négy szobás, nagy jegyzői lakás, széles üvegezett folyosó, az ⌋ alakú lakás négy szobája előtti részén, azon túl nyitott folyosó; az üvegezett rész végén verandaszerű kiképzés, itt tartózkodtunk télen is, mert fűtve volt, nagyon kedves hely volt, végig az egész folyosó párkányán cserép-virágok voltak, nyáron pedig a meleg napsütés ellen rolló! – Virágos kert, nagy veteményes kert, kamarák, gazdasági udvar, fás szín, kocsiszín, istállók, kocsi, 2 ló, egy tehén, 4 disznó, a gazdasági udvaron állandóan nagyon sok csirke, tyúk, kacsa, a kertben nagyon sok gyümölcs. A 100 hold földön minden szükséges megtermett (búza-kukorica-árpa-zab) a vadászatból sok nyúl-fogely-fácán, jánnár-februárba kis malacok, márc-aprilisban kis bárányok. Az élelmezés nem okozott gondot, ellenkezőleg: Anyámék állandóan sok élelmiszer-csomagot (: csirke, tojás, vadak,

disznóölés termékei:) küldtek a Nagymamának (Szathmáry Jánosné), Gyula bácsiéknak (Kereszt) és a többi rokonoknak. – A tüzelőfát természetbeni járandóságkeút kapta Apám, tehát az sem került pénzbe, bőségesen volt fa a lakás fűtésére és a konyhára. A férfi-cseléd vágta a fát és hordta be. – A mosókonyhában fürdőkád is volt, de Apám minden héten Aradra ment be a gőzfürdőbe, korán reggel. – A pincében egy 50 literes hordó bor (Apatelekről, hitűnő hegyaljai bor) de Apám is, mi fiúk is mindig csak keveset ittunk: „boros vizet" ebédkor és vacsorakor. – A földet feles bérlő" művelte; ő adta vetőmagot is, a termés fele az övé volt, fele a miénk.

A lakás: hálószoba, ebédlő, „vizit szoba" (masalon) vendéghálós. A hálószobában a két nagyapa és két nagymama képe, a keresztre feszített Jézus képe Máriával és Jánossal (: gyermek-korunkban ez előtt imádkoztunk minden reggel:), egy zöld posztóval bevont fegyvertartó tábla, ezen volt H. György nagyapám nemesi görbe kardja, két huszár-pisztolya, huszár lovassági kardja és két; régi világbeli „elöltöltő" vadászfegyvere (: a puska „elején" vagyis a cső felső" végén öntötték bele a puskaport, erre nyomkodták „puskavesszővel" a szöszfolytást, erre öntötték a sörétet és erre megint a folytás:). – Az ebédlőben volt a pipatartó állvány is. Tízné több, nagyon szép tajtékpipa volt, valamennyit örökölte Apám a két nagyapától, hosszú szárú pipák voltak. Apám cigarettázott és néha szivarozott is,

(13.)

de minden estefelé, mikor a hivatalából hazajött, 5 óra után, nagyon szerettett „pipaszó mellett" olvasni és beszélgetni. — A vizit-szobában és a vendéglálóban nagyon sok könyvünk volt: szépirodalom, történelem és a Pallas nagy lexicona. — A folyósón volt Apám és az én vadászfelszerelésem.

A falu minden utcája és minden udvara és az országút is, akácfával volt beültetve. Akác nyíláskor messzetejedő akácillat, ehhez járult a sok kertben, a mi virágoskertünkben is nyíló olajfa illata, túlsok is volt a bódító illatokból.

A falu határában volt egy tó: Kékes, az elálok Kikis-nek hívták; rengeteg vadkacsa és más, sokféle vizimadár; nagyon sokat vadásztunk ott. — Kocsival 15-20 percnyi távolságra folyt a Körös-csatorna, rajta vizimalom, nyáron naponta kikocsiztunk oda fürdeni. — József főhercegnek sok ezer holdas földbirtoka volt Arad megyében, ebből egy ezerholdas uradalom tartozott a mi falunkhoz: Kéthalom puszta. Valóban két halom volt rajta. (: Nekem feltűnt, hogyan lehet tiszta sík vidéken két, egymáshoz közel álló, 10-15 méter magas domb, nem köves, hanem termékeny föld-talajú. Talán a honfoglalás idejéből maradt temetkezési hely? vagy még korábbi időből való, mert a közeli Kikis tó partján sok, nagy átmérőjű avar-gyűrű is volt. Sajnos, az uradalom sohasem végeztetett itt ásatásokat. :) Az uradalmi intézői lakás kocsival 10 percnyi távolságra volt a mi lakásunktól. Az uradalmi intézőék volt a faluban az egyetlen család, akikkel apámék

(14.) összejárhattak. A többi társaságuk a közeli, szomszédos községekben laktak: com. kath. plébános, főszolgabíró, egy pár jegyző-kollega, járásbíró, orvos, patikus, vasúti mérnök, uradalmi erdész.

Most is csodálkozással gondolok vissza arra a végtelen nagy tisztaságra és rendre, ami a házunkban volt. Nemcsak a lakás volt mindig rendes, hanem a padlás-pince-kamarák- a virágos és veteményes kert- a gazdasági udvar - istállók-színek: mindenütt, mindig a legnagyobb rend. Apám is, Anyám is nagyon rendszeretők voltak, erre neveltek minket is, megkövetelték ezt a cselédségtől is. Igaz, hogy elegendő munkaerő is állt mindig a rendelkezésükre ahhoz, hogy a tisztaságot és a rendet állandóan fenntartsák.

A cselédség Apámat „tekintetes úr-"nak, anyámat „tekintetes Asszony"-nak szólította, a régi magyar világ általános szokása szerint. A vármegyében csak egyetlenegy „nagyságos úr" volt = az alispán (miniszteri osztálytanácsosnak megfelelő rang) és csak egyetlenegy „méltóságos úr" volt = a főispán (miniszteri tanácsosnak megfelelő rang.)

Apám rendszerint jókedvű volt, reggel öltözködés közben magyar daloket fütyörészett, szerette az anekdótákat. Anyám is mindig derűs kedélyű volt. Reggel mind a ketten korán keltek, télen 6-kor, nyáron 5-kor, vagy még korábban. Apám délben 12 órakor jött haza ebédre, rövid alvás után vissza a hivatalába. Anyám egész délelőtt, ½ 12-ig foglalkozott a háztartással, mindig volt jól főző szakácsnőnk, délután varrogatott vagy olvasott. 4 órakor uzsonna-kávé (Apám sohasem uzsonnázott) 4 óra után jött a posta: Budapesti Hírlap, Aradi Közlöny, hét végén: Uj Idők

Nagyon boldog gyermekkorom volt. Csak az volt fájdalmas, amikor a szünidők után visszakellett menni az internátusba. Kiszenvedhetetlenül nagy boldogság volt az, amikor a karácsonyi, a húsvéti és a nyári nagy szünidőre hazamehettünk. Körzetesként karácsony előtt otthon 2 disznót öltek, mindjárt ujév után a másikat. Ez gyermekkorunkban nagy élmény volt. Nekem külön nagy élvezetet nyujtotta a vadászat. Apám mindig elvitt a vadászatokra, VII. gimn. koromban kaptam az első vadászfegyvert és már vadászjegyem is volt.

1895. szeptemberben mentem az I. gymnáziumba, Nagyváradra, a premontrei papok gimnáziumába, Juhász bátyámmal együtt, aki akkor már IV. gimnáziumba volt. Internátusban laktunk. Nehéz volt ott megszokni, de hozzászoktunk. Jó tanuló voltam. Osztöndíjat kaptam: a Bibich-ösztöndíjat. Egy Horvát-országi származású, Arad megyei földbirtokos: Bibich Jakab özvegye egész vagyonát egy alapítványra hagyta "Arad megyei, elszegényedett nemesi családok jó előmenetelü gyermekei részére". Ezt az ösztöndíjat I. gimn. korunktól kezdve az egésztem elvégzéséig megtartottam, így az én iskoláztatásom Apámnak nem okozott sok költséget. Bibich Jakabné olajfestményü" arcképe ott volt Apánk ebédlőjének falán. Honnan jutott ez a kép hozzánk? Apám elmondta, de nem emlékszem rá. Rokon volt talán?

Nagyváradon csak az első" három osztályt végeztem, a IV. gimn. osztálytól Apám a Szászvárosi ref. Kollégiumba iratott be; Dezső öcsémmel együtt mentünk oda, ekkor, 1898. szept-ben az I. gimn. osztálytól kezdve. Azért vitt

(16.)

minket Apám Szászvárosra, hogy ott németül tanuljunk. De persze, hogy nem tanultunk ott meg németül, hanem a szász gyerekek tanultak meg tőlünk magyarul. Itt keletkezett a barátságom Groza Péterrel, akivel a budapesti egyetemen is együtt voltunk joghallgatók, mintán 1903. júniusban Szászvároson letettük az érettségit.

1903. sept-ben iratkoztam be a bpesti egyetem jog- és államtudományi karára és 1907. júniusban abszolváltam. Úgy az I., mint a II. alapvizsgát csak pótvizsgával tudtam letenni: A budapesti jogi karon a bukás nagyon gyakori volt, mert minden tantárgynak 3-4 tanára is volt, más-más könyvekkel. Az I. évben római jogból Vécsey Tamást hallgattam, alapvizsgára censornak kaptam Schwarz Gusztávot. A II. évben közgazdaságtanból Földes Bélát hallgattam, alapvizsgára censornak kaptam Mariska Vilmot. [: Ladik Guszti bácsi mesélte nekem, hogy ő a polgári perrendtartásból bukott. A sors iróniája, hogy Groza Péter, a későbbi román miniszterelnök és államfő a „politika" tantárgyból bukott :]. — Gyulabácsiéknál („Kereszteknél") laktam a Tisztviselőtelepen. A bírói pályára készültem. A második alapvizsga után, 1905. őszén a jobb szemem elromlott, homályosan kezdtem látni vele, az orvosok ideghártyagyúladást állapítottak meg, szerintük megártott az alapvizsgákra készülés idején a kora reggeltől késő estig való tanulás; kímélni kell a szememet. Ezért, amikor 1907. júniusban Budapesten befejeztem a 4 évi joghallgatást, elhatároztam, hogy a szigorlatokat a Kolozsvári egyetemen fogom letenni, mert ott minden tárgynak csak egy tanára volt, tehát nem fordulhat elő a hiábavaló készülés. A három jogi szigorlat közül elsőnek vettem a legnehezebbet, a „vegyes szigorlat"-ot és azt sikeresen le is tettem és ennek alapján beiratkoztam az aradi, majd a budapesti ügyvédi kamarába ügyvédjelöltként. [A törvény szerint a bírói-ügyvédi vizsgára bocsátás előfeltétele az

(17.)

volt, hogy a folyamodó a jogi doktorátus megszerzésén kívül 3 évi ügyvédjelölti gyakorlatot tudjon felmutatni.] — Mivel azonban a szembajom nem javult, hanem rosszabbodott, orvosi tanácsra pályát változtattam. Lemondtam arról, hogy a nagy terjedelmű, sok tárgyból álló bírói-ügyvédi vizsgát letegyem, hanem letettem ugyancsak Kolozsváron a kiegészítő államtudományi szigorlatot és az államtudományi doktorátus megszerzése után a közigazgatási pályára tértem át. Az aradi főispán: báró Urbán Iván ajánlatára 1910 dec. 31-én kineveztek a belügyminisztériumba fizetés nélküli segédfogalmazóvá (: mindnyájan először fizetéstelenek voltunk, én 3½ évig, de a legtöbben 4-5 évig;

A szemem romlásának másik következménye a katonáskodás terén volt. Úgy a monarchia közös hadseregében, mint a magyar Kir. honvédségnél a szolgálati idő 3 év volt, de akik középiskolai érettségit tettek, azoknak csak 1 év; ezek voltak az „egyéves önkéntesek", a közös hadseregben = „Einjähriger Freiwilliger". Az önkénteseknek megvolt az a joguk, hogy maguk választották meg a fegyvernemet, ahol szolgálni kívánnak, sőt az állomáshelyet is; a kérésüket lehetőleg teljesítették. Én 1907. októberben kerültem először sorozás alá, a temesvári lovas tüzérezredben (: Reitende Artilerie :) kívántam szolgálni: Szemem kivizsgálása végett az aradi katonai korházba utaltak, az eredmény: „derzeit untauglich" volt. Ugyanez volt az eredmény a későbbi sorozásokon is, amelyeket az 1914-ben kitört első világháború alatt sűrűn megismételtek; így tehát nem katonáskodhattam. A temesvári lovas tüzérezred 1915-ben, a Kárpátokban egy nagyon erős orosz támadás alkalmával megsemmisült. Elgondolkozhatnak

(18.)

A belügyminisztériumban a szolgálatot 1911. január első napjaiban kezdtem meg, a községi közigazgatási osztályba osztottak be. Az osztály főnöke Madarász Elemér min. tanácsos, helyettese Szemere Lajos min. oszt. tanácsos volt. Mindjárt az első években sok elismerésben volt részem, a legnehezebb darabokat signálták rám, amiből kifelyólag annyit kellett olvasnom-írnom és tanulnom otthon is, hogy ezzel a munkával a bírói-ügyvédi vizsgát is letehettem volna. [: A szemem-hál Istennek-nem romlott tovább. 1916-ban tűnt fel Apesten Imre József szemorvos, egyetemi tanár, aki később jó barátom lett. Amikor ő a szememet először megvizsgálta és a korábbi fiatalabb éveimről kikérdezett, azt is megkérdezte: nem vérzett-e gyakran az orrom? Mondtam, hogy jogász koromban naponta vérzett. És mit rendelt az orvos? ~~Mondtam~~ Azt mondta, hordjak vattát állandóan a zsebemben, hogy azzal el tudjam állítani a vérzést (Ez egy budapesti orvos volt). Imre ezek után azt mondta, nyilvánvaló, hogy a szembajomat vérszegénység okozta, ami valószínűleg a nyolc évi gimnázista internatusi hiányos táplálkozásnak volt a következménye; a gyakori orrvérzés fellépésekor tejkúrát kellett volna rendelni és napozást és akkor olvashattam volna bármilyen sokat is :]

1914. márciusban feljött a minisztériumba Betegh Miklós, Torda-Aranyos megye főispánja és uj főispáni titkárt kért maga mellé. Az akkori belügyi politikai államtitkár engem jelölt ki (: A törvény értelmében a főispáni titkári állásokat a belügyminisztérium segédfogalmazóival és fogalmazóival kell betölteni :). Ugyanakkor feljött Aradról báró Urbán Iván főispán is, aki mellett szintén megüresedett a titkári állás, és személyszerint engem kért titkárául. A tárgyalások vége az lett, hogy Eckhardt Tibort Tordára, engem pedig Aradra rendeltek ki. A főisp. titkári beosz-

Tábornok ideje sokáig hiúzodott el, mert 1914. júl. 28-án kitört az világháború és akkor a főispánokra sok fontos feladat hárult, Istán Iván öreg, betegeskedő volt, 1915-ben nyugdíjba lett; az új főispán: Baross Ferenc szintén betegeskedő volt, bár csak 55 éves, operáció után 1918-ban meghalt, megint csak ott kellett maradnom továbbra is, az új főispán Pivarky László tájékoztatása végett, míg végre 1918. tavaszán visszakerülhettem a belügyminisztériumba (körben a 4 év alatt a minisztériumban rangomban kétszer is előléptem és 1918-ban már min. segéd lis ábán rangomban kétszer is előléptem és 1918-ban már min. segéd titkár voltam.). A városi osztályba osztottakba és ott Budapest főváros és Fiume ügyének a referense voltam.

1918. október 31-én (első) Tisza István meggyilkolták, elkezdődött a Károlyi-forradalom, az ország összeomlott. A minisztérium-ban nagyon csúnya volt a helyzet; a rendőri osztály kivételével a összes többi ügyosztályban ügyszünet volt, minden munka megszűnt; az egész országban felfordulás volt, tehát a vidéki hatóságok sem működtek és így akták sem érkeztek fel. 1919 március 21-én magyarországon a proletár-diktatúra, a Kún Béla féle „tanácsköz-társaság." Ettől kezdve már nem jártunk fel a minisztériumba, mert is kerestek minket, régi főpalmarosikat-beliket. Minden-dunkat lakoltatták az élelmiszer-beszerzés, nem lehetett kapni semmit, cigarettát sem. – 1919. aug. 2-án a román hadsereg bejött Budapestre, Kún Béláék elmenekültek Bécsbe. Friedrich Ist-ván ragadta magához a miniszterelnökséget. 1919. nov. 16-án Horthy Miklós, a Szegeden és Dunántúl toborzott honvédség főverével, a tetejével bevonult Budapestre. Lassan kezdett helyreállni a rendes élet, amennyire – amennyire. – A minisz-tériumi törvényelőkészítő" osztályt, amely addig 6 „kitűnő" ember-ből állott, a zivataros időkben szétszedett, csak Ladik Gusztit bácsi maradt meg bennünk, mint csoportfőnök, akit akkor állam-titkárnak neveztek ki; engem osztottak be mellé (akkor címzs min. titkár voltam.) a „helyettes osztályvezetőnek", osztály-tagok azonban nem voltak; kollégáim közül hárult egyelőre minden

munka. Ez a beosztásom, illetőleg a törvényelőkészítői működésem 1919. dec. 19-én kezdődött és tartott ~~[illegible]~~ hivatali pályám végéig: 1944. október 15-ig.

Most családi ügyekre térek ki. Tisza István megölésének és a Károlyi forradalom kitörésének a híre — az akkori hírszolgálat mellett csak másnap: 1918. nov. 1-én terjedt el a vidéken. Ezen a napon délután Iván bátyám, aki a Siklóhoz közeli Nadab községben volt jegyző, telefonált Apámnak: azonnal üljenek kocsiba, meneküljenek, mert náluk, a kisjenői járásban a nép már fellázadt, a főhercegi uradalmat felgyujtották, az uradalmi intézőt, a községi jegyzőket (Ivánt is) és a főszolgabírót megtámadták, Iván a postáról telefonált. Apám túlzottnak tartotta Iván aggodalmát, mert a mi falunkban még teljes csend és nyugalom volt, de végülis Iván újbóli telefon-könyörgésére hazament Anyámhoz, kocsira ültek, átmentek a közeli Elek községbe (sváb falu), ott Anyám öccse, Sz. Ivánbácsi volt a jegyző, onnan másnap Ivánbácsiékkal együtt bementek Aradra rokonokhoz. Aznap éjjel katonaszökevények vezetése alatt a nép megtámadta a mi siklói lakásunkat, azt teljesen kifosztották, mindenünket szétszéjjelvitték, végül a házat felgyujtották a 4 disznót leölték és bor mellett nagy lakomát csaptak. Régi cselédünk csak a hintaszék-takarót tudta megmenteni és azt bevitte Aradra, Anyámnak. Ez a jó cseléd mesélte, hogy a hűséges, nagyon kedves két foxi kutyánk, Jaki és Lilly azon az éjszakán elszaladt otthonról és soha többé nem látták azokat. [: Országos jelenség volt, hogy akkor már minden falubam, minden városban nagyon sok elkeseredett, harctérről hazajött katonaszökevény bujdosott, a nép pedig [illegible] azért hazavárta, mert sokallot

(21.)

ták a hadsereg részére történt gabona rekvirálésokat és kevesellék a hadi segélyt. Az ország egész területén ugyanilyen események történtek mindenütt, mint amit Apámék átéltek. Sok községi jegyzőt és főszolgabírót megöltek, a polgármestereket és alispánokat is megtámadták: ⊐ Aradon Apámnak-Anyámnak és Ivánnak a rokonság gyűjtött össze fehérneműt és ruhát. A románok hűségeskűt követeltek tőlük, ez már 1919. őszén novemberben történt. Mivel pedig ezt megtagadták: „Románia" területéről kintasították őket. Feljöttek Budapestre Gyula bácsiékhoz. – Iván részére tudtam volna biztosítani egy jegyzői állást a megcsonkított Magyarország területén, de ő hallani sem akart arról, hogy az életében még egyszer községi jegyző legyen. Kínos, nehéz gond szakadt reám. A jó Isten jött segítségül. 1920 év elején történt a rendőrség államosítása, addig minden városnak külön rendőrsége volt. Az államosított rendőrség tisztikarába – elegendő jogvégzett ember hiányában – nehány községi jegyzőt is felvettek. Így lett Iván kinevezve rendőrfogalmazóvá Kiskunfélegyházára. Ott egy rendes, jó lakást kapott, levitte ~~otta~~ oda Anyámat és Apámat; megnyugodtak, hogy végre ujból van saját otthonuk. Apánu itt megkapta a nyugdíjat, – igaz ugyan, hogy az infláció rohamos növekedése miatt már milliós bankjegyek voltak, – de mégis Iván fizetése és Apám nyugdíja szűkösen elég volt nekik a megélhetésre. Az Isteni Gondviselés másik adománya volt az, hogy mozi engedélyt kapott Apám. Ennek a története a következő ~~[illegible]~~ az én első miniszteriumi osztályfőnökön, az öreg Madarász Elemér bácsi, aki akkor már nyugalmazott min. tanácsos volt, felkeresett a hivatalomban és elmondta, hogy Péter fia, aki valamikor aktív huszártiszt volt, most nagybetegen hazaérkezett Amerikából felesé-gével és két gyermekével, semmiféle foglalkozást vállalni nem tud, a rokonok könyörületességére vannak utalva. Elmond-

(22.) ta továbbá az öreg hír, hogy mivel az ő nyugdíja az infláció
midtt éppen csak a saját megélhetésére elég, szeretne kapni
egy dijnoki állást, aminek a havi jövedelmét átadhatná
Péteréknek. Megkért arra, segítsem őt ebben, de olyan he-
lyen szerezzek néki dijnoki állást, ahol őt nem ismerik, te-
hát semmiképp sem a minisztériumban. — Mindjárt aznap
átmentem a rendőri-közbiztonsági osztályunkba Viczián
István helyettes államtitkárhoz, aki szintén nagyon szerette
az öreg M. Elemért. (Vicziánnak Arad megyei rokonsága is volt,
családi szöllőjük is volt Arad-hegyelján és így aradi rokonai ré-
ván ismerte Apámék tragédiáját:). Elmondtam neki Madarászék
szomorú helyzetét és kértem, hogy a budapesti rendőrségnél
adjon egy dijnoki állást Elemér bácsinak. Viczián hosszasan
rám nézett és azt felelte: „ennél sokkal többet fogok én
adni", azután kihúzta az íróasztala fiókját, átadott
nekem egy ív papírt: „olvasd el ezt." Az uj mozirendelet
tervezete volt. Lényege az volt, hogy az országban az összes
mozgóképszinház-engedélyek hatálya 1921...hó..én meg-
szünik; az uj engedélyek kiadásánál elsőbbségben rész-
esülnek: 1., hadi árvák és hadi özvegyek, 2., hadi rokkan-
tak 3., nehéz sorsba jutott nyugalmazott köztisztviselők.
Mikor elolvastam, Viczián ezeket mondta: „Egy mozienge-
délyt fogunk adni az öreg Elemérnek. De a te Édesapád
is beletartozik a harmadik csoportba, esetleg kettőjük-
nek közösen adunk egy engedélyt." Nagyon megkö-
szöntem, de — mondtam — ezt ők nem tudják elfogadni, mert
a moziüzem nyitásához és folytatásához pénz és szak-
értelem szükséges, ez pedig mind a kettőjüknél hiány-
zik. Viczián megnyugtatott, hogy a pénzkérdést egy kül-
földi tőkés-csoporttal már letárgyalták, az üzemve-

(23.)

zetés kérdése is meg lesz oldható. Rohantam az öreg Elemérbácsihoz, aki sírva fakadt a boldogságtól. Apámékkal csak akkor tudattam ezt, mikor kijött az engedélyokirat, hogy a bpesti VIII. Kalvária téri „Népotthon" mozgóképszinház engedélyét Madarász Elemér és Horváth Gyula kapják. — A mozi első pár havi jövedelméből legelőszörös visszafizettem, — bőségesen visszafizettem Gyulabácsinak azt a költséget, amit néki Apám — Anyám és Iván 1920 évi, pár hónapi ottartózkodása okozott. Azután havonta fokozatosan beszerezhették Apámék az-ujatthonuk berendezéséhez és a ruházatukhoz szükséges dolgokat. Végtelenül jól esett nekem, hogy Apám halála előtt meg tudtam csinálni azt, hogy 1924. nyarán felhozhattam őket 4 hétre a Margitszigetre, ahol a Kis-szállóban nagyon jól érezték magukat. Apám halála után a mozi-jogot Anyám örökölte; annak jövedelméből magamnak semmit sem tartottam meg, az egész jövedelmet reá fordítottam; így vált lehetővé a Dobrentei utcai 2 szobás lakásának a berendezése, cselédtartás, a velünk töltött rendes nyaralásokon felül időnkint — télen is — a Margitszigeti nagy szállóban, Svábhegyi szanatóriumban, Balatonfüredi szanatóriumban való üdülése.

Anyuval a házasságkötésünk azért húzodott el évekén át 1926. ápr. 14-ig, mert a háború alatt megkezdődött infláció olyan méreteket öltött, hogy a havi fizetésem arra sem volt elég, hogy abból egy pár cipő ára kiteljen. Végül a „pengő"-re való áttérés rendbehozta a pénzügyi helyzetet. Anyu Édesapjának a segítségére nem számít [illegible] ők is nagyon kimért anyag

helyzetben voltak. Hogy a házasságunkat megköthessük, erre biztatást adott nekem a Jogszabálymutató gondolata, amit óriási munkával sikerült is megvalósítani: Magyar törvények és egyéb jogszabályok mutatója" címen. A belügyből Ladik Gusztihácsi és én, az igazságügyből Térfi Gyula kurini tanácselnök és Egyed István min. tanácsos voltunk a szerkesztők. Minden minisztériumból kiválógattuk a legjobb erőket és azok közreműködésével feldolgoztuk — abc. sorrendben (szedett címszavak szerint) — Szent Istvántól kezdve a legujabb időkig az összes jogforrásokat: milyen ügyben milyen jogszabály rendelkezett és ezek közül mi van hatályban? (Az első" címszó volt = Apostoli címe a királynak ....) Óriási sikere volt a könyvnek, mert igen nagy szükség volt rá; a világháború 4 éve alatt a „kivételes hatalom" alapján kiadott rendeletek szédületes nagy tömege összekuszálta a régebbi jogszabályokat. A könyv megjelenése után ahhoz évenkint pótfüzeteket adtunk ki. Nagyon szép jövedelmünk volt a Jogszabálymutatóból, ehhez járult a törvénygelőkészítési havi fizetési pótlék és időnkint a törvénygelőkészítési külön jutalmak. Ezek tették lehetővé azt az életberendezkedést, amiben Magukkal együtt éltünk boldogan az 1945-ben történt lebombázásunkig. ——

—·—

Befejezésül visszatérek hivatali életem utolsó beosztására: a törvénygelőkészítői munkára, ami 25 éven át tartott: az egész Horthy korszak alatt. Állandóan igen nagy volt az elfoglaltságom azért, mert nem volt elegendő számú, megfelelő munkatársam. Nemcsak törvényjavaslatok és rendelet-terveretek készítése volt a feladatunk, hanem vélemény-nyilvánítás is más osztályok, sőt más minisztériumok ügyeiben is. Részt kellett vennem sok

(25.)

minisztertanácson és nagyon sok parlamenti ülésen. Emlékiratot írhatnék erről az időről, mert több olyan dolog van, ami a történelmet is érdekelné; amit már csak Vladár Gábor, a volt igazságügyi törvényelőkészítő főnök és én tudunk. Lehet, hogy még egyszer meg is írom. (Nem tudom, hogy Vladár megírta-e vagy megfogja-e írni az ő emlékiratát?)

Most csak egy pár részletről írok. Amiket most írni fogok, ne vegyék kérkedésnek; nem szeretem, soha nem is gyakoroltam a dicsekvést; csak azért írok ilyet Magukuak, mert gondolom, hogy jól esik, ha tudják, hogy a sok nehéz munkám elismerésben részesült.

A legnehezebb időszakom Széll József (: Széll Kálmán volt miniszterelnök unokaöcse:) minisztersége alatt volt 1937-938-ban. Azért volt az nehéz, sőt kínos, mert Széll tudatlan és léha volt. Darányi Kálmán volt akkor a miniszterelnök. A választójogi törvényjavaslatot készítettük. A pártokkal a tárgyalást erről a javaslatot Darányi folytatta le, a szövegezést én és Angelés végeztük, az indokolást egyedül én írtam. Széll azt a fáradságot sem vette magának, hogy a javaslatot alaposem elolvassa, nem tudott és nem értett belőle semmit. A botrány már a minisztertanácson kezdődött, sorozatos üléseken tárgyaltuk a javaslatot, Széll teljesen néma volt, a miniszterek nem is vele, hanem csak velem tárgyaltak. A képviselőházban és a felsőházban a bizottsági üléseken közvetlenül a miniszter mellett, a plenáris üléseken közvetlenül mögötte ültem. A Házszabályok megengedték, hogy a miniszterek helyett az általuk kijelölt, a javaslat tárgyalásának megkezdése előtt beje-
[illegible] felszólalhassanak. Mivel

(26.) Széll teljesen tájékozatlan volt, a bizottsági üléseken az én segítő feladatom csak arra szorítkozhatott, hogy minden §-nál egy papírlapra jegyeztem a felszólalók nevét és mellé írtam: „igen" vagy „nem" (= a módosító indítványt elfogadjuk vagy nem) és ezt átadtam Széll-nek. Ő a §. vitájának befejezése után csak ennyit mondott: „N.N., X.Y. . . . . stb. urak indítványát elfogadom, a többi urak indítványát sajnálatomra nem fogadhatom el." Felkiáltások az ellenzék részéről, főleg Rassay élesen: „miért nem? tessék megmondani, miért nem?" Széll a karjával rám mutatott: „majd az államtitkár úr". — És nekem kellett mindenre válaszolnom. Ez így folyt le végig a hosszú javaslat minden §-ánál. A plenáris ülésre a beszédét nekem kellett megírnom. — A törvényjavaslat indokolását csak közvetlenül a tárgyalás megkezdése előtti este olvasta el; másnap azt mondta nekem: „mennyi mindent írtál itt össze, annyira felizgatott, hogy 2 valeriánát kellett beszednem, éjjel nem tudtam aludni" (: Persze azért, mert nem értette meg :). Elégtételem volt, hogy a képviselőházban Bethlen hosszasan, elismerően foglalkozott az indokolással, a felsőházban pedig báró Prónay György megkérdezte: „ki írta az indokolást?" Széll a karjával rám mutatott. Prónay odajött hozzám, meghajolt előttem és kezet szorított. — 1938. májusban fejeztük be a parlamenti tárgyalást. Utána nyáron Balatonfüreden voltunk. Ott találkoztam Hóman Bálint-tal aki akkor kultuszminiszter volt. Ezeket mondta: „Nem is gondolod, hogy mennyit emlegetünk téged a választójogi törvényjavaslat tárgyalásával kapcsolatban. Te is elmondhatod ma-

(27.)

gadról, amit Cyrano de Bergerac mondott a Roxan-Christián féle erkély-jelenet után: „A földön én már ilyen sorshoz jutottam, Mindég csak súgtam és mindég hátul álltam."

Arra már emlékeznek, hogy a német megszállás bekövetkezése (1944. márc. 19.) után a Sztójay kormány engem félreállított, lementem Magukhoz Parádra. A Lakatos kormány következett 1944. aug. végén, Boucos volt a belügyminiszter, aki engem Parádról rögtön visszahívott. Boucos pár napi működés után szívelgyával összecsett, klinikára vitték, a Kormányzó engem bízott meg a miniszterséggel, ami eltartott október 15. estig; ezen a napon délben hangzott el a kormányzó rádió-nyilatkozata, hogy kilépünk a háborúból. Ez a hat hét volt életem legizgalmasabb időszaka. Erről már beszélgettem Magukkal.

Arra is emlékezhetnek, hogy okt. 16. a nyilas Szálassi kormány uralomra jutása után engem rögtön kiutasítottak a miniszteriumból, ~~rendelkezési állo~~ házi internálásomat rendelték el, a lakásunkat nem volt szabad elhagynom, a telefonunkat kikapcsolták. Három jóakarónktól is kaptam biztos értesülést, hogy el akarnak szállítani (: a volt miniszterunk, Kerertes Fischer Ferencet már márc. 20-án elszállították :) tehát meneküljek el. Én nem menekültem, csak egy koffert bepakoltunk. Nem vittek el. Ennek a magyarázatát csak nemrég tudtam meg egy volt kollegámtól, aki 6 éven át bőrtönben volt. Ez a ba-

rátom mesélte, hogy a börtönben együtt volt azzal a rendőrfőtanácsossal, akit Szálasiék megbíztak egy listán felsovolt parlamenti tagok és legmagasabb rangú miniszteriális emberek elszállításával. Ezen a listán voltam rajta én is. Ez a rendőrfőtanácsos, aki nekem nagy tisztelőm volt, azt mondta a börtönben a barátomnak: „nagyon örültem annak, hogy meg tudtam menteni H. B. őméltóságát." Hogyan? „A listán kipipáltam az ő nevét, mint akit már elszállítottak és tovább nem keresték őt."

Azt hiszem, tudják, hogy a törvényelőkészítői működésem alatt több kitüntetést kaptam. Az érdemrendeket az oroszok Mopták, de az ezekre vonatkozó okiratok, valamint az összes kinevezési okirataim Budapesti lakásunkon mind megvannak. Ezek azonban most már nem érdekesek. Sőt, azt hiszem, hogy a hosszúra nyúlt írásomban sok érdektelen dologgal is untatam Magukat. Ne haragudjanak érte.

IV.

Most még Anyus családjáról írok röviden. Az ő édesapja Bund Károly 1869-ben született Beszterce bányán; apja: Emánuel von Bund Németországban Ehrfurtban született nemesi családból. Valószínűleg Elzas-Lothringából származik a család. — Bund Károly édesanyja Ingruber Zsófia volt, — Bund Emánuelnek és Ingruber Zsófiának egyetlen gyermeke volt Károly, aki az Országos Erdészeti Egyesületnek volt a titkára hosszú időn keresztül és az Erdészeti

(29.) Lapok szerkesztője volt. Pályája végén, mintán az ország tönkrement és az Erdészeti Egyesület jelentősége lecsökkent, a Kultuszminisztérium közalapítványi osztályának erdészeti szakán kapott működési kört miniszteri tanácsosi rangban. Életpályáját fiatalon a földmivelésügyi minisztériumban kezdte, nagy kitüntetés volt számára, amikor meghívták az Országos Erdészeti Egyesület titkári állásába. Nevét és munkásságát a külföldi szakirodalomban is ismerték. A Pallas-Lexiconba az erdészeti ~~[illegible]~~ cím szavak szövegét ő írta. Meghalt 1931. május 16-án hirtelen (a szíve volt beteg) a kultuszminisztériumban. A farkasréti temetőben sírja fölé az Erdészeti Egyesület nagyon szép síremléket állított.

Anyu Édesanyja = Palmer Irén szül. 1878. márc. 12-én Kapnikbányán. Az ő édesapja Palmer András bányamérnök volt, a kapnikbányai aranybányák (Szatmárm.) bányakapitánya, édesanyja pedig Nech valszky Róza volt. — Nagymama testvérei voltak: 1., Kálmán, felesége Hanzély Irma, leányuk Rózsi, kinek férje volt William F. Dietrich, USA Navy admiral. 2., Klára = Tavy Károlyné, fiúk = Lajos, kinek felesége Páva Kató, gyermekeik: Boriska, László és Klára. 3., Róza = Tirscher Gézáné, gyermekeik közül Magyuk csak a Tolit ismerik = Dr. T. Iolán levéltárost. 4., Andor. 5., Arthur, 6., Vilma. Az utóbbi három testvért már én sem ismertem.

Azt tudják, hogy Anyunak és Morzsi

(30.) nak a testvérei voltak: Jenő és Pubi = Károly.
Az ő szomorú korai elmúlásuk történetét ismerik.

Mountainside, 1964. július 14.

Apa

Utóirat

Kifelejtettem eldicsekedni azzal, hogy 1924-ben a budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemre meghívtak előadó-tanárnak a „Városigazgatás és várospolitika" c. tantárgy előadására és vizsgáztatására. Három félévet át véghezvittem ezt; tovább már nem bírtam, a törvényelőkészítői nagy elfoglaltságom miatt.